

Телеки М. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Буковинський державний медичний університет»

СЛОВОСКЛАДАННЯ У СУЧАСНІЙ ЛАТИНСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглянуто спосіб словоскладання в латинській мові, за допомогою якого утворюються термінологічні одиниці з новими значеннями і новими функціями – іменники-юкстапозити, якими послуговується сучасна медична термінологія. З'ясовано критерії виокремлення останніх як самостійних лексико-граматичних термінологічних одиниць, проаналізовано семантичні відношення між компонентами, охарактеризовано структурно-семантичні моделі.

Ключові слова: словоскладання, складні слова, юкстапозит, компонент, семантичні відношення, семантична неподільність.

Постановка проблеми. Дослідження різноаспектних пізнавальних процесів у галузі медицини, невпинний розвиток технологій, використання інформаційних ресурсів породжують формування нових термінів, понять і відношень між ними. Актуальними є лінгвістичні розвідки, що торкаються закономірностей словотворення термінів і способів мовного вираження понять, які володіють спеціальною інформацією. Триває полеміка щодо визначення статусу складних слів, їхніх семантичних, фонологічних, графічних, особливостей.

Словотворення у лінгвістиці трактують як процес творення нових слів, наслідком якого є формування лексичних одиниць різної частиномовної природи для забезпечення потреби у називанні предметів, понять, ознак, дій, процесів.

Окрему групу становлять терміни-складні слова, що поєднують в одній лексичній одиниці кілька понять, або ж словоскладання – спосіб творення шляхом словоскладання двох (або більше) слів або слівформ в одному слові. Складні одиниці функціонують у терміносистемах східноєвропейських мов, утворення яких має свої характерні лексико-семантичні і структурні особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складним словом (а compound word) в англійській мові І.В. Арнольд (1986 р.) називає об'єднання двох або, рідше, трьох основ, що функціонує як одне ціле і виділяється у складі речення як особлива лексична одиниця завдяки своїй цільнооформленості.

Тенденцію до збільшення композиційних семантичних структур-складних термінів у англійській медичній термінології виявила І.В. Мотченко. Збільшення їх кількості, за спостереженнями дослідниці, відповідає прагненню до раціоналізації й економії, оскільки багатокомпонентні складні терміни є результатом стягнення термінологічних словосполучень, одиниць, що відзначаються великим ступенем розчленованості [1].

Порівнюючи словотвірні системи сучасних німецької та української мов, Т.С. Володіна і В.М. Радзійон відзначають семантичні комбінаторні можливості складових частин компонентів слів-комполітів, які складаються із двох або більше елементів [2, с. 70].

Французька медична термінологія у XVIII ст. ще не мала своїх складних термінів, тому використовувались, як стверджують Г.Н. Носенко і Т.С. Кирилова [3], моделі латинського словоскладання: *dure-mère*, *pie-mère*, утворені за моделлю «прикметник + іменник». У французькій мові Марокко словоскладання висвітлюється як результат складання двох уже наявних у мові слів (Д.В. Тупейко, Ж. Багана, 2015 р.).

Складні слова в україністиці кваліфікували як результат словоскладання з компонентом-прикладкою або сполучення іменників за типом прикладок: ніченька-чарівниченька (Л.А. Булаховський, 1951 р.; В.М. Русанівський, 1991 р.). Компонент-прикладка може виступати переважно в постпозиції до головного слова або у препозиції, наприклад, у назвах лікарських рослин: мак-самосійка (М.М. Фещенко, 1972 р.). Інший підхід визначав складні слова як результат словоскладання (Д.І. Ганич, І.С. Олійник, 1985 р.), зрощення (Н.Г. Шкурятна, 2007 р.), складні слова на основі зближення (М.Я. Плющ, 2005 р.). Останніми десятиріччями складні іменники, утворені словоскладанням, трактують як юкстапозити, а спосіб їх творення – юкстапозицією (Н.Ф. Клименко, 1984 р.; Г.М. Віняр, 1992 р.; В. Нагель, 2008 р.; І.Я. Мислива-Бунько, 2010 р., 2014 р.; Л.А. Радомська, 2016 р.).

У судовій українській медичній термінології Т.В. Лепеха виділила спосіб творення складних слів-термінів від кількох твірних основ: словоскладання, основокладання, зрощення [4, с. 12].

Прикладка як тип синтаксичного зв'язку була виявлена у складних словах латинської стоматологічної термінології дослідницею В.Г. Синицею. Виражена іменником, прикладка конкретизує і одночасно дає об'єкту нову назву [5].

Системне дослідження словотвірного фонду латинської мови виконала В.Ф. Новодранова (1990 р., 2008 р.). Мовознавець встановила, що у термінологічному словоскладанні основними базовими одиницями є терміноелементи грецького походження. Вони відрізняються від афіксів характером фіксованих ними значень: «Останні, незважаючи на свою стандартність, паралельні значенням повнозначних слів» [6].

О.Ю. Балалаєва (2016 р.), аналізуючи на основі морфемного аналізу складні латинські терміни на позначення частин рослини в сучасній ботанічній термінології, відзначає у словотворі продуктивність терміноелементів грецького походження.

Словоскладання, або юкстапозиція, як спосіб словотвору латинських складних іменників-термінів не був об'єктом спеціального вивчення.

Метою статті є аналіз семантичних відношень між компонентами латинських термінологічних іменників-юкстапозитів, що функціонують у сучасній медичній термінології.

Для досягнення мети необхідно схарактеризувати ознаки визначення іменників-юкстапозитів, описати вияви семантич-

них відношень між їхніми компонентами, структурно-семантичні моделі термінологічних іменників-юкстапозитів.

Джерельна база – Латинсько-російський словник (укладач І.Х. Дворецький) [7], Українсько-російсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А–Я (укладачі Л.І. Петрух, І.М. Головка) [8].

Виклад основного матеріалу. Процес об'єднання наукових знань, який супроводжується розвитком наукового пізнання у різних сферах людської діяльності, зумовив потребу об'єднати в одній структурній одиниці два або більше понять для передачі узагальненого, спільного для термінологічної підсистеми лексико-семантичного розряду слів значення.

Поняття «складне слово» у мовознавстві використовують як формування нових лексичних одиниць за допомогою осново- та словоскладання, яке ще трактують як юкстапозиція. За упорядником словника “Terminologia medica poliglotta” д-ра Г.Д. Арнаудова (1964 р.) у латинській мові термін “*juxtapositio*” утворено від двох складників (*juxta* поблизу, близько + *positio* положення) і означає *сусіднє чи суміжне положення, зіткнення, розміщення «плече-в-плече», впритул, домок (contiguitas) або ж розташування чого-небудь близько один до одного; на шарування чого-будь* [8, с. 925].

У латинській мові словоскладання тлумачать як такий спосіб, за якого в одне слово «зливаються декілька слів» [9, с. 146], а основокладання – коли з'єднання двох лексичних повнозначних основ утворює нове слово [10, с. 88]. Дослідники латинської мови В.Ф. Новодранова та С.А. Шведов зауважують, що словоскладання в латинській мові класичного періоду було непродуктивним. Словотвірними компонентами складних слів були різні частини мови, які з'єднували основи за моделями:

– іменник + іменник: *agri-mensor, ōris m* землемір < [*ager + mensor*] (*ager, agri m* поле, земельна ділянка, *mensor, ōris m* [metior міряти, виміряти] – той, що виміряв, землемір; *flammi-pes, pedis* [*flamma + pes*] (*flamma, e f* полум'я + *pes, pedis m* стопа) – швидкий як полум'я;

– прикметник + іменник: *aequi-manus, a, um* < [*aequus + manus*] (*aequus, a, um* рівний, однаковий + *manus, us m* рука) – той, що діє однаково двома руками, спритний;

– прикметник + дієслово: *magni-sonus, a, um* < [*magnus + sono*] (*magnus, a, um* великий + *sono, ūi, itum, āre* звучати, видавати звук) – голосний, гучний; *dulci-fico* < [*dulcis + fico (facio)*] (*dulcis, e* солодкий + *facio, feci, factum, ere* робити) – робити солодким;

– іменник + дієслово: *faci-tergium, i n* < [*facies + tergo*] (*facies, ei f* обличчя + *tergo (tergo), terāi, tersum* терти, витирати) – особистий рушник; *mōrigeror, ātus sum, āri* < [*mos + gero*] (*mos, moris m* звичай + *gero, gessaī, gestum, ere* 1) нести; 2) носити в собі – уступати, покорятися;

– прислівник + дієслово: *fide-jubeo, jussaī, jussim, ēre* < [*fide + jubeo*] (*fide* вірно, по-дружньому + *jubeo jussaī, jussim, ēre* визначати, назначати) – виступати поручителем.

Характерним для складних слів класичної латини є з'єднання основ за допомогою голосного *-i-*, який стоїть у першому компоненті перед наступним складником на приголосний.

Основоположним для визначення частиномовної належності утвореного слова є другий компонент: іменник > *fide-jussor, ōris m* – поручитель, гарант, прикметник > *fide-jussorius, a, um* – той, що стосується поручительства.

Деякі складні слова утворені паратетичним способом, коли обидві частини складного слова можуть мати певні граматич-

ні форми [10, с. 88] і в разі зміни парадигми писатися окремо: *jūs-jūrandum, jūris jūrandī* < [*jūs + jūrandum*] (*jūs, jūris n* право, справедливість + *jūrandum, i n* клятва, присяга) – клятва, присяга.

Складні слова орфографічно мають формальне вираження – правопис через дефіс (*magni-sonus*) або компоненти пишуться разом (*mōrigeror*).

Проблема класифікації складних слів, утворених шляхом словоскладання, виділення їхніх критеріальних ознак пов'язана у сучасній лінгвістиці з визначення обсягу поняття «юкстапозит». Українське мовознавство розглядає складні слова-юкстапозити із трьох різних підходів. Перший тлумачить як «кількоосновне складне слово, що утворюється шляхом складання слів (наче – неначе – неначб – неначебо, альфа-проміння, вічнозелений, так-сяк) або словоформ (насамперед, жалюгідний)» (Українська мова. Енциклопедія, 2007 р.). Другий підхід кваліфікує юкстапозити як одиниці, що утворенні шляхом «складання кількох окремих слів без сполучного голосного, до того ж обов'язковою ознакою їх оформлення є правопис через дефіс» [11, с. 35]. Третій підхід до визначення поняття «юкстапозит» характеризує складні найменування, утворені внаслідок словоскладання, як одиниці несловотвірного рівня мови (А.М. Нелюба, 2006 р.). Схожі складні іменники-юкстапозити функціонують у сучасній медичній термінології.

Утворений складний іменник-юкстапозит – лексична одиниця, яка має характерні ознаки слова, їй притаманне номінативне значення, що чітко за нею закріплене.

Виконуючи функцію називання, іменники-юкстапозити є носіями певного конкретного означуваного поняття: *lazer-radiatio, ōnis f* [*lazer + radius*]. Кожне слово порізно має окреме певне значення: перше < *lazer* утворене від скорочення *luminis amplificatio per stimulationem emissionis radiorum* і означає поширення світла за допомогою підсиленого випромінювання, друге < *radius, i m* – промінь, що виражає загальнозживане поняття. Утворений шляхом приєднання двох складників іменник стає термінологічним поняттям, яким послуговуються у спеціальній сфері використання: *потік потужних гостроспрямованих променів монохроматичного електромагнітного світла, що застосовується в офтальмохірургії; потік лазерного світла, який застосовується для лікування очей*. У разі роз'єднання складного слова на дві окремі самостійні одиниці порушується цілісність значення термінологічної одиниці.

Для юкстапозитів властива ідіоматичність лексичного значення, коли воно не залежить від значень його складників, а може лише ними частково пояснюватись. Так, наприклад, термін *unguentum-suspensio, ōnis* утворений із двох повнозначних слів, які самостійно функціонують для позначення лікарських форм < [*unguentum + suspensio*]: *unguentum, i n* м'яка лікарська форма для зовнішнього застосування, мазь; *suspensio, ōnis f* у фармації рідка лікарська форма із суміші твердих частинок і рідин, у якій вони містяться у завислому стані; завись. Юкстапозит *unguentum-suspensio, ōnis f* утворює нове, ширше, значення і використовується у лікуванні як мазь, у якій лікарський засіб міститься у завислому стані.

Термінологічні іменники-юкстапозити характеризуються цілісним оформленням: на структурному рівні – певна закріплена послідовність складників (*genum-modificator, ōris m*), на акцентологічному – наявність переважно на останньому компоненті основного наголосу (*lazer-congulatio, ōnis f*) та для ок-

ремих іменників-юкстапозитів – відмінюваність/невідмінюваність компонентів (*vacuum-excochleatio; vacui excochleatiōnis / beta-interferonum, i n*).

У пропонованій статті використаємо поширений підхід, за яким юкстапозитом вважаємо складання, розміщення поряд двох слів або повнозначних основ без сполучного голосного з ознакою його оформлення – написанням через дефіс.

У латинських іменниках-юкстапозитах модель «іменник + іменник» базується на семантичному зв'язку зі значеннєво підрядним компонентом на позначення дії, її наслідків, процесів [12], тобто другий компонент стоїть у постпозиції і є означенням до першого:

– *vacuum-stimulatio, ōnis f* < [*vacuum + stimulatio*] – (*vacuum, i n* простір, у якому немає речовини, порожнеча; цілковита пустота, брак чого-небудь + *stimulatio, ōnis f* спонукання, заохочення) – стимуляція пологової діяльності вакуум-стимулятором;

– *rhesus-conflictus, us m* [*rhesus + conflictus*] (*rhesus, i m* вузьконоса мавпа породи макак (*лат. Macaca mulatta*), у крові якої в 1940 р. виявили резус-фактор; використовують як лабораторну тварину + *conflictus, us m* зіткнення протилежних інтересів, поглядів) – несумісність крові донора і реципієнта або вагітної і плода за Rh-фактором. Кожному компоненту притаманне своє значення. Другий компонент виявляє певну властиву йому рису в змісті першого. Відмінність юкстапозита від словосполучення полягає в тому, що у разі опущення або заміни компонента руйнується значення нового слова, тобто знищується його семантична неподільність.

Юкстапозити можуть об'єднуватись за семантичним зв'язком в одну семантичну групу, коли один зі складників конкретизований іншим. Означально-конкретизувальне значення виділяється за допомогою порівняння з іншими однотипними іменниками-юкстапозитами. Другий компонент юкстапозита слугує диференціатором серед однорідних. Створення одного поняття із двох самостійних значень формально виявляється у тому, що під час відмінювання можуть змінюватися обидва компоненти:

– *vacuum-excochleatio; vacui excochleatiōnis* < [*vacuum* простір, у якому немає речовини, порожнеча; цілковита пустота, брак чого-небудь + грец. *exo-* назвний + *cochlear* ложка] – *вакуум-екскохлеація*, переривання вагітності в перші 12 тижнів відсмоктуванням умісту матки спеціальним апаратом з від'ємним тиском; хірургічна операція, штучне розродження за допомогою вакуум-екстрактора;

– *vacuum-electrophoresis, is f* < [*vacuum + electrophoresis*] (*vacuum + грец. ἤλεκτρον electron* бурштин) – *вакуум-електрофорез*, електрофорез ліків у поєднанні зі зниженим тиском повітря на ділянці викладення електродів;

– *vacuum-perforatio, ōnis f* < [*vacuum + perforatio*] (*vacuum + perforatio* просвердлювання) – *вакуум-перфорація*, хірургічна операція: руйнування черепа плода з одночасним відсмоктуванням його вмісту;

– *vacuum-extractor, ōnis m* < [*vacuum + extrahere*] (*vacuum + pp. extractus* витягувати, вилучати) – *вакуум-екстрактор*, спеціальний апарат для екстракції плода під час пологів.

Зі значенням підрядності утворені іменники, складовими частинами яких є запозичені з інших мов слова, зокрема грецької, німецької та англійської. Зазвичай такі запозичення стоять у препозиції до означуваного компонента і графічно оформляються через дефіс:

– *gestalt-psychologia* < [*gestalt + psychologia*] (від нім. *Gestalt f* форма, образ, гуманістичне спрямування у психотерапії, засноване на експериментально-феноменологічному й екзистенційному підходах + *psychologia, ae f* [грец. *ψυχή* душа; *λόγος* вчення] наука про розвиток, форми та закономірності психічної діяльності) – напрям у психології ХХ ст., за яким первинними визначальними елементами у психіці є суб'єктивно психічні структури (гештальти), а не відчуття;

– *cluster-effectus* [*cluster + effectus*] (*cluster, eris m* від англ. *cluster* пучок + *effectus, us m* результат, наслідок яких-небудь причин) – тимчасове підвищення частоти випадків певних злоякісних пухлин серед населення якого-небудь регіону. У таких термінологічних іменниках-юкстапозитах перший компонент є означенням до другого. Такі утворення не є характерними для латинської медичної термінології.

Також трапляються термінологічні одиниці з відношеннями функціональної подібності між складниками. Компонентний поділ термінів на дрібні, семантично неподільні одиниці смислу дозволяє виявити їхню семантичну мотивацію: *K-cellulae, arum f/pl.* [*K + cellula*] (*K* скорочене від англ. *killer* професійний убивця, який здійснює вбивство на замовлення + *cellula, ae f* клітина – клітини-вбивці, малі лімфоцити, що утворюються після контакту з антигеном, диференціації й проліферації у вторинних лімфоїдних органах). Нове значення, створене на основі метафоричної мотивації, можна передати описовою конструкцією: спеціальні клітини, що подібні функціонально до дії вбивці (мають здатність переміщатись у тканинах мозку, переслідувати і знищувати злоякісні речовини).

Висновки. Термінологічні іменники-юкстапозити, що функціонують у сучасній латинській медичній термінології, ґрунтуються переважно на значеннєво підрядному семантичному зв'язку. Другий компонент забезпечує означально-конкретизувальне значення. На відміну від словосполучень, вони мають ознаки постійної номінативності, семантичної цілісності, ідіоматичності лексичного значення, цілісності оформленості. У своєму складі містять два оформлених слова без сполучного голосного, з'єднаних між собою графічно дефісом. Тип утворення – непродуктивний. Така цілісна структура поєднує в одному слові два поняття, що передають узагальнювальне значення терміна й одночасно висвітлюють збільшену кількість інформації.

З появою нових технологій у медицині відсоток термінологічних складних одиниць невпинно буде зростати. Перспективним напрямом дослідження є поглиблене вивчення запозичених компонентів у структурі складних іменників.

Література:

1. Мотченко И.В. Основные тенденции в формировании английской медицинской терминологии : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И.В. Мотченко. – М., 2001. – 215 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/osnovnye-tendentsii-v-formirovanii-angliiskoi-meditsinskoi-terminologii#ixzz4d0lY LZyC>.
2. Володіна Т.С. Словоскладання іменників у німецькій та українській мовах / Т.С. Володіна, В.М. Радзін // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 37. – С. 70–73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/search?>
3. Носенко Г.Н. О некоторых этапах эволюции французской медицинской терминологии / Г.Н. Носенко, Т.С. Кириллова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://oaji.net/articles/2014/245-1394271506.pdf>.
4. Лепеха Т.В. Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології : автореф. дис. ... канд. філол.

наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.В. Лепеха ; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 19 с.

5. Синиця В.Г. Лексико-семантичні та синтаксичні аспекти латинської стоматологічної термінології / В.Г. Синиця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/6_PNI_2014/Philologia/3_160597.doc.htm.
6. Новодранова В.Ф. Латинские основы медицинской терминологии (именное словообразование) : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / В.Ф. Новодранова. – М. : Ин-т языкознания, 1990. – 501 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/latinskie-osnovy-meditsinskoj-terminologiiimennoe-slovoobrazovanie#ixzz4d6snhV7q>.
7. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М. : Русский язык, 2003. – 843 с.
8. Українсько-російсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А–Я / уклад.: Л.І. Петрух, І.М. Головка. – К. : Медицина, 2015. – 968 с.
9. Шинкарук В.Д. Латинська мова для юристів = Lingua Latina juridicialis : [підручник] / В.Д. Шинкарук. – Чернівці, 2011. – 576 с.
10. Шведов С.А. Словообразование в латинском языке : [учеб. пособие для студ. отд-ния классич. филол. ун-тов] / С.А. Шведов. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2004. – 128 с.
11. Радомська Л.А. Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.А. Радомська. – Вінниця, 2016. – 214 с.
12. Мислива-Бунько І. Юкстапозиція як один із найпоширеніших способів творення слів у сучасній пресі / І. Мислива-Бунько // Українське мовознавство. – 2011. – Вип. 14/1. – С. 191–196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/10783428/%D0%AE%D0%BA%D1%81%D1%82%>.

Телеки М. М. Словосложение в современной латинской медицинской терминологии

Аннотация. В статье рассмотрен способ словосложения в латинском языке, с помощью которого образуются терминологические единицы с новыми значениями и новыми функциями – существительные-юкстапозиты, используемые в современной медицинской терминологии. Выявлены критерии выделения последних в качестве самостоятельных лексико-грамматических терминологических единиц, проанализированы семантические отношения между компонентами, охарактеризированы структурно-семантические модели.

Ключевые слова: словосложение, сложные слова, юкстапозит, компонент, семантические отношения, семантическая неделимость.

Teleky M. Word composition in modern Latin medical terminology

Summary. The way of word composition in Latin by means of which new terminological units with new meaning and new functions are formed – nouns-juxtapositions that are used in modern medical terminology, the criteria of their separation as independent lexical and grammatical terminological units are acknowledged and the semantic relationship between their components are being characterized in the following research.

Key words: word composition, compound words, juxtaposition, component, semantic relations, semantic indivisibility.